

«Қостанай облысы әкімдігінің Мәдениет басқармасы» ММ
Қостанай облысы әкімдігі Мәдениет басқармасының
«Қостанай облыстық тарихи-өлкетану музейі» КММ

РУХАНИ
ЖАҢҒЫРУ

*Алаш ұлттық-демократиялық
қозғалысының 105 жылдығына арналған
«Алаш мұрасы: өткеннен болашаққа»
тақырыбындағы республикалық
ғылыми-тәжірибелік конференцияның
материалдары*

Қостанай, 2022

Зам. нач. БелБалтКомбината НКВД и нач. Упр. Лагеря: Успенский [2; 305]», - деп Ғазымбекке бір айлық сыйақы мен алғыс жарияланғаны туралы дерек келтірілген.

Алаш қайраткерінің қоғамдық-саяси қызметі, оқыған оқу орны, шығармашылығы туралы магистрлік диссертация жұмысымызда архивтік құжаттармен толыққанды түрде жазып жатырмыз. Алдағы уақытта құт дарыған әулеттен шыққан тұлғаның құпиясы мол тағдыры ашыла түспек. Сөз әлі де жалғаспақ.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Алаш көсемсөзі. 10 томдық. 3-кітап: Жас Түркістан. – Алматы, «Өнер», 2010. – 344 бет
2. Гнетнев К.В. «Беломорканал: времена и судьбы», Петрозаводск: Острова, 2008

«АЗАТТЫҚ АҢСАҒАН АЛАШ» ЭКСПОЗИЦИЯСЫ (Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің материалдары бойынша)

А. С. Ертемиров

Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі
ғылыми-зерттеуді қамтамасыз ету бөлімінің
меңгерушісі. Ақтөбе қаласы

*Алаш туы астында,
Қолдайтын Алаш бабамыз.
«Туысқандық», «теңдік» деп,
Туын қолға ап шабамыз.
Жасасын, Алаш, жасасын!
С. Торайғыров*

Музейдің басты келбеті – музей экспозициясы. Әр экспозиция өзіндік тақырыбымен, құрылымымен ерекшеленеді. Сондай экспозициялардың бірі – Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейіндегі «Азаттық аңсаған Алаш» экспозициясы.

Экспозиция музейдің жаңа ғимаратындағы 2019 жылы жасақталған «1869-1940 жж. өлке тарихы» залының бір құрамдас бөлігі.

Еліміз Тәуелсіздік алғаннан кейін облыстық музей құрылымына жаңа бағыттар мен тың серпілістер келді. Музейдің 1965-2018 жылдардағы орналасқан ғимаратында зал экспозициялары 1991 жылға дейін кеңестік қоғамға арналған болатын. 1998 жылы «XIX-XX ғасырлардағы өлке тарихы» залы жасақталды. Осы залдың бір экспозициясы «Алаш» ұлттық қозғалысы мен Алашорда үкіметінің тарихына арналды.

2007 жылы «Алаш» қозғалысының 90 жылдығынан кейін ғана Ақтөбелік алашордашылар туралы деректер жинақтала бастады. 2008 жылы Орынбор мемлекеттік архивінде, 2009 жылы облыстық архивте зерттеу жұмыстары жүргізіліп, ғылыми еңбектерден суреттері табылып, тізімдері жасалып «Азаттық аңсаған Алаш» экспозициясы алғаш рет жасақталды. Бұл экспозиция XX ғасырдың басындағы өлкенің қоғамдық-саяси өмірінде батыс өңірдегі алаш қайраткерлері, соның ішінде, Ақтөбе жерінде туып өскен алаш қайраткерлерінің өмірі мен шығармашылығына қатысты тың материалдар жинақталған, ғылыми-ізденіс бағыттары айқындалған және Алаш қозғалысына өзіндік дем бере бастаған жұмыс болды [1, 110-б.].

XXI ғасырдың басында музейлердің дамуы мен гүлденуі қарқынды жүрді. Осындай даму барысында облыстық музейдің де экспозициялары заман ағымына сай қайта жаңғыртылып өзгертілді.

2009 жылы «XIX-XX ғасырлардағы өлке тарихы» залы экспозициясы қайта толықтырылып, жасақталды. Зал экспозициясы – XIX ғасырдың соңындағы әкімшілік-саяси реформалар, Ақтөбе әскери бекінісінің салынуы, қоныстандыру саясаты, халық ағарту ісінің дамуы мен XX ғасыр басындағы қоғамдық-саяси және әлеуметтік өмірге арналады. Бұл жұмысты тарихшы, ұзақ жылдар музейде қызмет жасаған ҚР мәдениет қайраткері Рысты Досова суретші Вячеслав Шукинмен бірге орындап шықты.

Ал 2019 жылы музейдің жаңа ғимаратында жасақталған «1869-1940 жж. өлке тарихы» тақырыптық залындағы «Азаттық аңсаған Алаш» экспозициясын ғылыми-зерттеуді қамтамасыз ету (қазіргі заман тарихы) бөлімінің қызметкерлері Айбек Ертемиров, Әлия Шалманова және тарих магистрі, директордың ғылыми жұмыстар жөніндегі орынбасары Арман Ержанов «Заман-Ту» ЖШС суретші-экспозиционерлерімен бірлесе жасақтады.

Экспозицияға Алаш партиясының құрылу тарихы мен қызметі туралы, көсемдері Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынұлы,

Міржақып Дулатов, Батыс Алашорда бөлімінің көсемдері Халел және Жаһанша Досмұхамедовтар, ақтөбелік алашордашылар – Ахметкерей Қосуақов, Ахмет Тұнғашин, Сейдалы Оразалин, Сағындық Досжанов, Ораз Тәтеұлы, Мерғали Оспанов, Сырлыбай Бекбаев, Бернияз Күлеев, Әжәйіп Суханов, Ахмет Мәметов, өлкелік қазақ әйелдері арасынан шыққан алғашқы жоғары білімді дәрігер Аққағаз Досжанова (1893-1932 жж.), т.б. жөнінде фотоматериалдар, кітаптар қойылды. Жергілікті жазушы Ғалым Ахмедовтың жеке архивінен алынған ақтөбелік алашордашылардың сирек кездесетін суреттері, «Алаш Алаш болғанда» кітабы да қойылды [2, 103-б.].

Экспозицияның құрылымы негізінен Торғай облысына қараған Ақтөбе, Ырғыз уездерінен шыққан Алаш қозғалысының белсенді қайраткерлеріне арналды.

Ақтөбе жерінде ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басындағы халық ағарту ісінің дамуы өлкеге қазақ ұлтының білімді әрі зиялы қауым өкілдерін топтастыра бастады. Нәтижесінде 1906-1907 жылдардағы Ресей Мемлекеттік Думасына (І-ші, ІІ-ші) Орал облысынан Алпысбай Қалменов пен Бақытжан Қаратаев депутат болып сайланды.

ХХ ғасырдың басындағы Алаш қозғалысының құрамдас бөлігі ретінде – Батыс Алашорда үкіметі қалыптасты. Халел мен Жанша Досмұхамедовтар және Ақтөбе өлкесінің алашорда қайраткерлері бір жұдырықтай жұмыла қызмет етті.

Музей қорында А.Досжанованың Орынбор гимназиясын үздік бітіргені жөнінде және 1914 жылы Орынбор оқу округінің берген алғашқы куәлігінің көшірмесі сақтаулы [3, 182-183-б.].

1909 жылы Уфа қаласында жарық көрген М.Дулатовтың «Оян қазақ!» атты өлеңдер жинағына эпиграф ретінде алынған:

*Көзіңді аш, оян қазақ, көтер басты,
Өткізбей қараңғыда бекер жасты,
Жер кетті, дін нашарлап, хал харам боп,
Қарағым, енді жату жарамасты –*

деген шумақтары сол кезеңнің ұранына айналғаны сөзсіз.

Ақтөбелік алашордашылар да өлкедегі Алаш қозғалысына белсене қатысып, «қараңғылық пен тәуелділіктің түнегінен азаттықтың таңына қол созды» идеясын берік ұстанды.

Алпысбай Қалменов (1860-1939 жж.) – Алаш қозғалысы жетекшілерінің бірі, 1906 жылғы І Мемлекеттік Дума депутаты.

Ахметкерей Қосуақов (1857-1924 жж.) – болыс, 1895 жылы Батпақты болысы Қарағаш ауылдық мектебіне Ахмет Байтұрсынұлын шақырып, ұстаз еткен. Алаш партиясының мүшесі, Орынбордағы ІІ жалпықазақ съезіне арнайы шақырылған.

Ахмет Тұнғашин (1890-1972 жж.) – Алаш партиясының мүшесі, 1917 жылы Ақтөбедегі ІІ қазақ съезіне қатысқан.

Сейдалы Оразалин (1884-1936 жж.) – тілмаш, Алаш партиясының мүшесі.

Телжан Шонанов (1884-1938 жж.) – ғалым, Алаш партиясының мүшесі.

Тел Жаманмұрынов (1888-1938 жж.) – Алаш партиясының мүшесі.

Сағындық Досжанов (1870-1940 жж.) – Алаш партиясының мүшесі, Торғай облысындағы Алаш қозғалысының көрнекті өкілі.

Ораз Тәтеұлы (1856-1917 жж.) – би, болыс, Алаш партиясының мүшесі.

Мерғали Оспанов (1891-1938 жж.) – Алаш партиясының мүшесі, Алашорда үкіметінің эскадрон командирі.

Сырлыбай Бекбаев (1881-1926 жж.) – Алаш партиясының мүшесі.

Бернияз Күлеев (1899-1923 жж.) – ақын, аудармашы, 1917 жылы Орынбордағы жалпықазақ съезіне арнайы шақырылған.

Әжәйіп Суханов (1882-1934 жж.) – Алаш партиясының мүшесі, 1917 жылы Мәскеудегі бүкілресейлік мұсылмандар съезіне делегат болған.

Ахмет Мәметов (1895-1938 жж.) – Алашорда қайраткері, Ойылда «Еркін қазақ» газетін шығарған [4, 11-12-б.].

1913 жылдан баспадан шығып тұрған қоғамдық-саяси және әдеби «Қазақ» газеті кейін «Алаш» партиясының органына айналды. Басты шығарушысы А.Байтұрсынұлы «Азамат» серіктігіне өтеді. Экспозицияда музей ғылыми қызметкерлерінің Орынбор мемлекеттік архивіне іс-сапары кезінде көшірмесі жасалынып әкелген «Азамат» серіктігі шарттары және Алашорда бағдарламасының көшірмелері бар. Сонымен қатар Ырғыз уезі, Қабырға болысының болысы, «Алаш» партиясының мүшесі Ораз би Тәтеұлы қолданған сандық та орын алған. Құнды тәбәрікті музей қорына 2013 жылы қайраткердің шөбересі Ғафура Жұмағалиева тапсырған болатын.

Экспозицияны жасақтауда ғылыми қызметкер мен суретші-безендіруші арасындағы үлкен байланыс пен түсіністік осы

«Азаттық аңсаған Алаш» экспозициясынан көрініс тапқаны даусыз. Өйткені музей қорында сақталған аз ғана мәліметтер мен суреттік құжаттардан облыстың XX ғасыр басындағы қоғамдық-саяси өмірі, «Алаш» қозғалысы мен өлкелік алашордашылар, олардың саяси қызметінің тарихи маңызын аша отырып насихаттап баяндау, музей экспозициясында жасақтау, зал құрылымымен байланыстыра суреттеу күрделі процесс.

Бұл экспозицияның құрылымы 1998 жылдан бері архивтік және жазба әдебиеттердегі деректер негізінде толықтырылып даму үстінде.

Сілтемелер

1. Ғасырлар мұрасының шырақшысы. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейінің тарихы. Ақтөбе: «Хабар-Сервис» ЖШС, 2015 жыл. 110-бет.
2. Сонда. 103-бет.
3. Ақтөбе аймағының тарихи тұлғалары. Ақтөбе: «Хабар-Сервис» ЖШС, 2015 жыл. 182-183-беттер.
4. Азаттық аңсаған Алаш (ақтөбелік алашордашылар) анықтамалық құрал. Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану музейі, 2009 жыл. 11-12-беттер.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Ахмедов Ғ. Алаш Алаш болғанда. Алматы, «Жалын», 1996 жыл.
2. Ілиясова Р. Қазына. Алматы, «Зерде», 2001 жыл.
3. Сүлейменова Д. Батыс Алашорда тарихы. Орал, 2011 жыл.
4. История Актюбинской области. Бас ред. А.Бисембаев. Ақтөбе, 2006 жыл